

WOJCIECH KAJTOCH

PŁOMYK A CZASOPISMA WSPÓŁCZESNE. PROJEKT STUDIUM Z JĘZYKOWEJ ANALIZY ZAWARTOŚCI

Od paru lat zajmuję się dziedziną badań, którą roboczo nazwałem językową analizą zawartości. Według Walerego Pisarka – zacytuję znaną definicję – analiza zawartości jest

zespołem różnych technik systematycznego badania strumieni lub zbiorów przekazów, polegającego na możliwie obiektywnym (w praktyce zwykle: intersubiektywnie zgodnym) wyróżnianiu i identyfikowaniu ich możliwie jednoznacznie skonkretyzowanych, formalnych lub treściowych, elementów oraz na możliwie precyzyjnym (w praktyce zwykle: ilościowym) szacowaniu rozkładu występowania tych elementów i na głównie porównawczym wnioskowaniu, a zmierzającego przez poznanie zawartości przekazów do poznania innych elementów i uwarunkowań procesu komunikacyjnego¹.

Elementami, które w niniejszym studium w ramach **językowej** analizy zawartości wyróżniam i których rozkład szacuję, są wyrazy pełnoznaczeniowe (w tym konkretnym wypadku – rzeczowniki) o szczególnie wysokiej frekwencji w badanych zbiorach przekazów². Tymi zbiorami są zespoły tekstów, zaczerpniętych z:

- 1) 6 numerów *Płomyka* z 1936 roku³,
- 2) tyłu numerów *Świata Młodych* z 1976 roku⁴,
- 3) korpusu współczesnych czasopism tzw. popkulturowych, przeznaczonych dla nastoletnich fanów muzyki popularnej (przede wszystkim z *Bravo* i *Popcornu*, w mniejszym stopniu z *Machiny*)⁵.

¹ W. Pisarek: *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983, s. 45.

² A więc wyraz stanowi jednocześnie jednostkę analizy i jednostkę pomiaru.

³ Nr 1/1936 r., nr 5/1936 r., nr 8/1936 r., nr 11/1936 r., nr 13/1936 r., nr 16/1936 r.

⁴ Nr 1/1976 r., nr 4/1976 r., nr 9/1976 r., nr 11/1976 r., nr 13/1976 r., nr 15/1976 r.

⁵ Na korpus komercyjnych magazynów muzycznych dla nastoletnich fanów muzyki pop złożyły się teksty numerów czasopism: *Bravo* [1998, nr 22 (15–28 X); 1998, nr 26 (10–20 XII); 1999, nr 5 (18 II–3 III); 2000, nr 8 (13–28 IV)]; *Machina* [1999, nr 8 (sierpień)]; *Popcorn. Magazyn dla Młodzieży* [1998, nr 10 (październik); 1999, nr 3 (marzec); 2000 nr 1 (styczeń)].

Ponieważ miałem do dyspozycji zbiory bardzo różnej wielkości (kolejno: 100 tys., 45 tys. i 250 tys. słowoform), nie mogłem porównywać frekwencji wyrazów liczonej w liczbach bezwzględnych ani nawet w procentach sumy słowoform danego korpusu. Zdecydowałem się więc sięgnąć do starej metody list rangowych i porównuję (a zatem równorzędnie bądź analogicznie traktuję) wyrazy o takich samych rangach, wskazujących na kolejność danego wyrazu na tzw. liście rangowej, wymieniającej leksemy tworzące dany korpus tekstów w kolejności od najczęściej do najrzadziej występujących. Uwzględniłem przy tym zasadniczo rzeczowniki⁶ zajmujące na listach zestawionych dla każdego korpusu pierwszych 40–50 (a pomocniczo – 80) miejsc. Jeśli leksem ma tak wysokie miejsce na liście rangowej, to znaczy, że jest używany w tekście wysoce natrętnie, a przynajmniej często.

Uzyskane wyniki, by bardziej przejrzyste je zaprezentować, przedstawiam w dwóch tabelach.

Tabela 1. Porównanie pierwszych 25 rang list frekwencyjnych rzeczowników trzech zbiorów

R. ⁷	<i>Płomyk</i>	<i>Świat Młodych</i>	<i>Bravo/Popcorn/Machina</i>
1	<i>pan</i>	<i>rok</i>	<i>rok</i>
2	<i>człowiek</i>	<i>szkoła</i>	<i> płyta</i>
3	<i>oko</i>	<i>czas, człowiek</i>	<i>zespół</i>
4	<i>chłopiec, rok</i>	<i>pan</i>	<i>film</i>
5	<i>głowa</i>	<i>dzień</i>	<i>muzyka</i>
6	<i>dziecko, ręka</i>	<i>praca</i>	<i>album</i>
7	<i>szkoła</i>	<i>życie</i>	<i>człowiek</i>
8	<i>praca</i>	<i>świat</i>	<i>piosenka</i>
9	<i>dzień</i>	<i>dom</i>	<i>czas</i>
10	<i>czas, metr</i>	<i>miejsce</i>	<i>życie</i>
11	<i>świat</i>	<i>samochód, sprawa</i>	<i>dziewczyna</i>
12	<i>dom, głos [dźwięk], miasto</i>	<i>kraj</i>	<i>grupa</i>
13	<i>chwila</i>	<i>miasto</i>	<i>świat</i>
14	<i>godzina</i>	<i>przygoda</i>	<i>koncert</i>
15	<i>życie</i>	<i>zdjęcie</i>	<i>dom</i>
16	<i>matka</i>	<i>film</i>	<i>fan</i>
17	<i>noga</i>	<i>uczeń</i>	<i>dzień</i>
18	<i>droga</i>	<i>wieś, ulica</i>	<i>chłopak</i>

⁶ Nie uwzględniałem nazw własnych.

⁷ Tj. numer rangi, ten skrót także w pozostałych tabelach.

R.	<i>Płomyk</i>	<i>Świat Młodych</i>	<i>Bravo/Popcorn/Machina</i>
19	<i>kraj</i>	<i>dziewczyna, godzina</i>	<i>miłość</i>
20	<i>woda</i>	<i>chłopiec, konkurs, metr, woda</i>	<i>zdjęcie</i>
21	<i>strona</i>	<i>chwila, droga, klasa</i>	<i>osoba, gwiazda [osoba]</i>
22	<i>słowo</i>	<i>noc, ręka, strona [pozycja, kierunek]</i>	<i>utwór</i>
23	<i>morze</i>	<i>las, pytanie, zadanie</i>	<i>miejsce</i>
24	<i>ziemia [grunt, gleba]</i>	<i>galaktyka, osoba, zasada</i>	<i>chłopiec</i>
25	<i>inżynier</i>	<i>drzwi, harcerz, metr, oko</i>	<i>przebój</i>

Tabela 2. Porównanie pozycji 26–50 na listach frekwencyjnych rzeczowników trzech zbiorów

R.	<i>Płomyk</i>	<i>Świat Młodych</i>	<i>Bravo/Popcorn/Machina</i>
26	<i>wieś</i>	<i>dziecko, gra, książka</i>	<i>szkoła</i>
27	<i>chłopak, las</i>	<i>drużyna, dźwięk, gra, list, rodzina, rzecz, uwaga [myślowa]</i>	<i>scena</i>
28	<i>serce</i>	<i>kolega, numer, redakcja, sport, sposób, zawód</i>	<i>rola</i>
29	<i>pokój [pomieszczenie]</i>	<i>koniec, pani, sklep, słowo, sztuka</i>	<i>lista, numer</i>
30	<i>zwierzę</i>	<i>część, miesiąc, potrzeba, styczeń</i>	<i>strona, chwila</i>
31	<i>pani</i>	<i>decyzja, deszcz, ekran, fakt, jezioro, ryba, statek, struna, zawodnik</i>	<i>praca</i>
32	<i>teatr</i>	<i>autor, głowa, kilometr, kultura, młodzież, odpowiedź, syn, sytuacja, temat, typ, wieczór</i>	<i>problem</i>
33	<i>drzewo, noc, numer</i>	<i>miłość, państwo, piękno, plan, powieść, szczep, udział</i>	<i>rodzice</i>
34	<i>doktor, rzeka</i>	<i>chłopak, grupa, historia, imię, mieszkaniec, możliwość, ptak, rodzaj, okno, sikora, zespół</i>	<i>nagroda, singiel [płyta]</i>
35	<i>twarz, wódz</i>	<i>brak, czasy, dyrektor, klub, obraz, pomoc, pomysł, słońce, warunki, zakład [produkcyjny], ziemia [planeta]</i>	<i>sukces</i>
36	<i>góra [wzgórze]</i>	<i>bohater, dziewczę, lekcja, mama, marzenie, obóz, okres, początek, przerwa, rysunek, strona, teren</i>	<i>adres</i>

37	<i>siła</i>	<i>członek, czytelnik, drzewo, liczba, materiał, ojciec, prawda, produkcja, ruch, wojna, złoty, zmiana</i>	<i>dziecko</i>
38	<i>Bóg</i>	<i>dzielo, głos, grudzień, kwiat, noga, oddział, twarz, wiedza</i>	<i>przyjaciel, sposób</i>
39	<i>miejsce, okręt, rzecz</i>	<i>adres, medal, miejscowość, mieszkanie, motyw, muzyka, prenumerata, program, przyjaciel, przystanek, racja, patriota, rodzice, rola [grana], rozwój, szczęście, telewizja, wiatr, węgiel, zima</i>	<i>impreza</i>
40	<i>fłisak, ojciec</i>	<i>elektronnia, kłopot, kobieta, meldunek, moment, nagroda, partia, piosenka, pojazd, poszukiwania, rozmowa, społeczeństwo, stan, start, spotkanie, szansa, światło, trening, tytuł, wiek [stulecie], взгляд, zawody</i>	<i>hit, sprawa</i>
41	<i>marynarz, słońce</i>	<i>akcja, cel, dziadek, gość, góra [wzgórze], koleżanka, liść, minuta, muzeum, prasa, przyszłość, rada, rajd, sala, tajemnica, większość, wyprawa, wyraz [leksem], wzrost, zachowanie</i>	<i>złoty</i>
42	<i>audycja, brzeg, roboty, sprawa, ziemia [kraina, planeta]</i>	<i>gwiazda [kosmiczna], jutro, konstytucja, luty, motorówka, ojczyzna, okolica, pieniądz, pisarz, prawo, propozycja, przemysł, rozwiązanie, sens, stado, święto, układ, umiejętność, widz, wiosna, władza [rządy], wrażenie, zabawa, zwycięstwo</i>	<i>tekst</i>
43	<i>maszyna, ojczyzna</i>	<i>bok [kierunek], cena, grubas, kontakt, liceum, ludność, magister, maj, maszyna, matka, mężczyzna, mila, opieka, osiedle, patriotyzm, piątka [ocena], projekt, pustynia, reżyser, serce, skarb, słuch, spokój, szereg, turniej, zjazd, zwycięzca</i>	<i>list</i>
44	<i>but, góra [kierunek], królowna, książka, załoga</i>	<i>aktor, autorytet, dziedzina, gwiazda [osoba], opis, podróż, pokój, róża, szkoda, telefon, trudność, zainteresowania</i>	<i>muzyk</i>

R.	<i>Płomyk</i>	<i>Świat Młodych</i>	<i>Bravo/Popcorn/Machina</i>
45	<i>klasa, koniec, łódź</i>	<i>bohaterstwo, cecha, centrum, kość, kierowca, radio, rzeka, góra [kierunek]</i>	<i>wokalista, tytuł</i>
46	<i>przyjaciół</i>		<i>godzina</i>
47	<i>ruch, zagadka</i>		<i>koniec</i>
48	<i>pole</i>		<i>artysta, rzecz</i>
49	<i>kwiat</i>		<i>firma, książka</i>
50	<i>tydzień, ulica</i>		<i>nowość</i>

Ustalenie list i poddanie zbioru wyrazów o wysokich rangach klasyfikacji tematycznej pozwoliło następnie na zrekonstruowanie głównych zarysów tego, co nazywam „tekstowymi obrazami świata”⁹, prezentowanymi młodemu czytelnikowi w wyżej wymienionych czasopismach. Tylko zarysów, bo przedstawienie szczegółów wymagałoby uwzględnienia frekwencji wszystkich leksemów przynajmniej raz lub dwa razy powtórzonych w choć jednym korpusie, co raczej by się nie udało w czasie, który mogłem przeznaczyć na przygotowanie i napisanie tego wstępnego studium, zwłaszcza jeśli zdać sobie sprawę z tego, że korpusy zasadniczo powinny być równe i liczyć przynajmniej 100–200 tys. słowoforn.

* * *

W ramach prac przygotowawczych, których wyniki tu przedstawiam, uzyskałem tylko zarysy najistotniejszych elementów tychże „tekstowych rzeczywistości”, głównie to, jak czasopisma widziały hierarchię ważności różnych sfer rzeczy-

⁸ Szare tło rubryki oznacza, że nie udało się ustalić wszystkich rzeczowników posiadających w zbiorze wskazaną rangę. W tekstach ze *Świata Młodych* ze względów technicznych zrezygnowałem przy tym z ustalenia rzeczowników o rangach 46–50, gdyż w tak małym zbiorze nie miały już szczególnego znaczenia (liczba ich wystąpień mierzona w liczbach bezwzględnych wynosiła mniej niż 5).

⁹ Wspominaną kategorię definiuję następująco: „Tekstowy obraz świata (występujący na poziomie *parole*) jest swoistą, dokonaną w konkretnym tekście – lub w zespole tekstów – realizacją językowego obrazu świata (występującego na poziomie *langue*), a więc jest zbiorem prawidłowości wynikłych z faktu preferowania w danym tekście lub zespole tekstów określonych konstrukcji fleksyjnych, słowotwórczych, składniowych, a przede wszystkim – określonego słownictwa. Tekstowy obraz świata wskazuje na panujący w danym tekście (zespole tekstów) pogląd na temat istnienia i funkcjonowania poszczególnych składników świata, ich związków oraz wzajemnych proporcji, a więc na takie rozumienie organizacji świata, panujących w nim hierarchii i wartości, które jest preferowane przez nadawcę danego tekstu i akceptowane przez użytkowników tegoż tekstu [...] każda grupa tekstów, posiadając swoiście dobraną leksykę i równie swoiście ją wykorzystując, swój tekstowy świat buduje inaczej niż inne” [W. Kajtoch: *Językowe obrazy świata i człowieka w prasie młodzieżowej i alternatywnej*, t. 1, Kraków 2008, s. 14].

wistości otaczającej młodego człowieka, bo zakładam, że im w tekście danego czasopisma częściej występuje (i wyższą rangę posiada) dany leksem, tym częściej występuje w tekstowym świecie czasopisma jego desygnat – więc tym jest ważniejszy. Innymi słowy: im wyższa pozycja słowa na liście, tym ważniejsza w tekstowej rzeczywistości rola jego desygnatu.

Przed wszystkim założyłem, że najważniejszymi sferami aktywności nastolatka są: szkoła, rodzina, grupa koleżeńska, związki miłosne, kultura, wypoczynek wraz ze sportem.

Jak widzą te sfery poszczególne korpusy tekstów (więc i czasopisma) w świetle uzyskanych list rangowych? Tabela – moim zdaniem – uwidacznia spore odmienności, będące świadectwem zmian w preferowanych modelach życia, zmian, które zachodziły w ciągu kilkudziesięciu lat, bo tyle ich minęło od czasu publikacji uwzględnionych numerów *Płomyka* do drugiej połowy lat 90. ubiegłego wieku, kiedy trafiły na rynek wzięte pod uwagę numery *Bravo*, *Popcornu*, *Machiny*.

Tabela 3. Słownictwo obsługujące zasadnicze wymiary życia nastolatka (dobre przeważnie spośród rang 1–50)

Temat	<i>Płomyk</i> – leksemy i ich rangi	<i>Świat Młodych</i> – leksemy i ich rangi	<i>Bravo/Popcorn/Machina</i> – leksemy i ich rangi
A. Szkoła	<i>szkoła</i> 7 ¹⁰ ; <i>klasa</i> 45; <i>uczeń</i> 57	<i>szkoła</i> 2; <i>uczeń</i> 17; <i>klasa</i> 21; <i>lekcja</i> 36; <i>liceum</i> 43; <i>magister</i> 43; <i>piątka</i> [ocena] 43	<i>szkoła</i> 26
B. Rodzina	<i>dziecko</i> 6; <i>dom</i> 12; <i>matka</i> 16; <i>ojciec</i> 40; <i>syn</i> 55; <i>siostra</i> 57; <i>brat</i> 62	<i>dom</i> 9; <i>dziecko</i> 26; <i>rodzina</i> 27; <i>syn</i> 32; <i>mama</i> 36; <i>ojciec</i> 37; <i>rodzice</i> 39; <i>dziadek</i> 41; <i>matka</i> 43	<i>dom</i> 15; <i>rodzice</i> 33; <i>dziecko</i> 38; <i>mama</i> 59; <i>ojciec</i> 62; <i>rodzina</i> 67
C. Grupa	<i>przyjaciół</i> 46; <i>grupa</i> 54; <i>kolega</i> 54	<i>kolega</i> 28; <i>grupa</i> 34; <i>zespół</i> 34; <i>przyjaciół</i> 39	<i>zespół</i> [muzyczny] 3; <i>grupa</i> 12; <i>przyjaciół</i> 38; <i>kolega</i> 71; <i>koleżanka</i> 71
Organizacja		<i>harcerz</i> 25; <i>szczęp</i> 33; <i>obóz</i> 36; <i>członek</i> 37; <i>oddział</i> 38; <i>meldunek</i> 40	
D. Miłość	<i>serce</i> 28	<i>miłość</i> 33; <i>serce</i> 43	<i>miłość</i> 19

¹⁰ Wytłuszczam leksemy, na które należy zwrócić szczególną uwagę ze względu na ich jednoczesną obecność w różnych korpusach lub ważność dla danej kategorii tematycznej.

Temat	<i>Płomyk</i> – leksemy i ich rangi	<i>Świat Młodych</i> – leksemy i ich rangi	<i>Bravo/Popcorn/Machina</i> – leksemy i ich rangi
E. Kultura (hobby) od góry podkategorie: literatura, muzyka, teatr, media, sztuka ogólnie	książka 44 ; poeta 65; czytelnik 64	książka 26 ; powieść 33; czytelnik 37; pisarz 42	książka 49 ; czytelnik 70; tekst 42
		piosenka 40	plyta 2 ; zespół 3 ; muzyka 5; album 6; piosenka 8; koncert 14; scena 27; singiel 34; muzyk 44; wokalis- ta 45; krążek 60
	teatr 32	widz 42; reżyser 43; aktor 44	film 4 ; kino 69
	audycja 42	ekran 31; telewizja 39; prasa 41	
	artysta 64	sztuka 29; kultura 32; piękno 33; dzieło 38; muzeum 41; gwiazda [osoba] 44	fan 16 ; gwiazda 21 ; utwór 22; przebój 25; hit 40; artysta 48; nagranie 66; kawalek [utwór muzyczny] 67; występ 68
F. Rozrywka	szarada 72; zagadka 47	konkurs 20 ; gra 26 ; nagroda 40; zabawa 42	nagroda 35; impreza 39 ; konkurs 69
G. Sport		gra [rozgrywka] 27; sport 28; zawodnik 31; klub 36; medal 39; zawody 40; trening 40; turniej 43	

Co się zatem w ciągu tych ponad 70 lat stało?

1. Zmieniło się w tekstowych rzeczywistościach znaczenie szkoły. W świecie *P*¹¹ była bardzo ważna, w tekstowej rzeczywistości *SM* jej znaczenie jeszcze wzrosło, ale zauważono także ucznia, w *B/P/M* istotnie straciła znaczenie. Owszem, ranga słowa *szkoła* ważniejsza jest niż ranga leksemów *praca* lub *problem* [patrz tabela 2], ale nie może się równać z *miłością*. Romanse są więc zdecydowanie ważniejsze. Ponadto badania zaprezentowane w innym miejscu pokazały, że obecnie leksem *szkoła* miewa szczególne konotacje. W rzeczywistości wielkonakładowych pism młodzieżowych jest ona nie tyle miejscem, gdzie się człowiek uczy, ile miejscem rozkwitu życia towarzyskiego¹².

¹¹ W dalszej części artykułu używał będę skrótów: *P* – *Płomyk*, *SM* – *Świat Młodych*, *B/P/M* – korpus tekstów zaczerpniętych z *Bravo*, *Popcornu*, *Machiny*.

¹² Porównaj W. Kajtoch: Edukacja w uścisku globalizacji (obraz szkoły w tekstach wielkonakładowych magazynów młodzieżowych), *Modelowe Nauczanie. Opolski Przegląd Edukacyjny. Kwartalnik Miejskiego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli w Opolu* 2007, nr 2(16), s. 12–33.

2. Sukcesywnie obniżały się rangi wszystkich leksemów powiązanych z życiem rodzinnym (rubryka B). Zmieniał się również jego model. Istniejąca w korpusie *P* spora różnica rang leksemów *ojciec* i *matka* wydaje się wskazywać na szczególną ważność matki w tym modelu. W rodzinie *SM* role obydwu rodziców się wyrównały, ale wskutek tego, że ranga leksemu *matka* wyraźnie spadła. Ponadto stosunek do matki stał się dość poufały (wyższa ranga leksemu *mama*), wśród rzeczowników częściej występujących pojawiło się także określenie *rodzice*, co świadczy o obniżeniu się statusu i ojca, i matki, zbiorczym ich traktowaniu. To określenie zaczęło dominować w świecie *B/P/M*, przy dalszym spadku rang w zasadzie wszystkich ważniejszych leksemów obsługujących sferę życia rodzinnego.

I jeszcze jedna istotna obserwacja. W światach *SM* i *B/P/M* obniżyła się ranga leksemu *dziecko*, a i model opisywanej rodziny wyraźnie się zmienił, skoro z interesującego nas zbioru wypadły rzeczowniki *brat* i *siostra*, w tekstowym świecie *P* jeszcze dość ważne.

3. W trzech zbiorach podobna jest ranga słowa *przyjaciel*, a w korpusie *B/P/M* nastąpił wyraźny awans leksemów *zespół* czy *grupa*. Oczywiście chodzi o grupy i zespoły muzyczne, ale jeśli wziąć pod uwagę, że na ogół są one (tzw. *boysbandy*, *girlsbandy*, *kidsbandy* itd.) przedstawiane jako grupy przyjaciół, to można uznać, że w tekstowych światach najnowszych pism młodzieżowych nastąpił wyraźny awans grupy rówieśniczej, która stała się być może ważniejsza od rodziny (ranga wyrazu *przyjaciel* przewyższa pozycje i *ojca*, i *mamy*).

Należy także zauważyć, że rubryka C uwidacznia fakt, iż *SM*, jako organ Związku Harcerstwa Polskiego, wyraźnie wspierał „ducha organizacji”.

4. W świecie *P* problem miłosnych związków młodzieży albo nie istnieje, albo jest marginalny. Leksem *serce* wskazuje raczej na pozytywną emocjonalność, która nie musi mieć romansowego charakteru. *SM* tę tematykę ostrożnie wprowadza. Nowoczesne pisma młodzieżowe praktycznie żyją nią.

5. Kultura artystyczna (rubryka E) jest tematem obecnym we wszystkich trzech omawianych korpusach. Świat *P* odznacza się przede wszystkim akcentowaniem dziedzin kultury wysokiej – zadziwia wysoka ranga leksemu *teatr*, obecne są nawet (choć z niższą rangą) *poeta* i *artysta*. Zwraca uwagę nieobecność terminologii wiążącej się z muzyką. *Płomyk* wśród dziedzin sztuki zauważał także – jak i inne omawiane pisma – literaturę (nie mówiąc o tym, że często ją drukował), zwracał także uwagę na radio (leksem *audycja*).

Świat Młodych wyróżnia się zauważalnym zainteresowaniem problematyką ogólnoestetyczną (leksemy: *sztuka*, *kultura*, *piękno*, *dzieło*), w odróżnieniu od *Płomyka* interesuje się nie tyle teatrem, ile powieścią; miejsce radia zastąpiła telewizja. W tym czasie zaczyna się też w polskiej prasie młodzieżowej kult gwiazd (*gwiazda*), tekstowej rzeczywistości *Płomyka* nieznaną. Dopiero jednak w korpusie *B/P/M* przekroczy on wszelkie rozsądne granice. Świadczą o tym nie tylko rangi takich leksemów jak *fan*, *gwiazda*, *hit* itd. Chodzi o to, że pisanie o „gwiazdach” i produktach ich działalności (płyty, koncerty itd.) stanowi jedyny,

zwłaszcza dla *Bravo* i *Popcornu*, sposób poruszania tematyki muzycznej. Pisanie o muzyce rozumianej jako sztuka jest w tych pismach niemożliwe¹³.

6. Rubryka F. wskazuje, po pierwsze, na zwiększającą się w miarę biegu czasu rolę funkcji rozrywkowej czasopism. *Płomyk* proponował czytelnikom szarady i zagadki, *Świat Młodych*, *Bravo*, *Popcorn* – także konkursy z nagrodami. Po drugie, bardzo wzrosła rola rozrywki w tekstowych rzeczywistościach współczesnych czasopism i pojawiły się nowe jej rodzaje, o czym świadczy ranga leksemu *impreza*. A jeśli zważyć, że w świecie *B/P/M* muzyka jest rozrywką, to ta druga staje się wszechogarniająca.

7. Jak widać, *Płomyk* sportem mało się interesował. Współczesne czasopisma – tak samo. Warto jednak zauważyć, że brak wśród wyższych rang *B/P/M* słownictwa (więc i tematu) sportowego można wytłumaczyć pojawieniem się wyspecjalizowanego, młodzieżowego czasopisma sportowego – *Bravo Sport*.

Uzyskanie obrazu tak wyrazistych różnic w zakresie spraw dla nastolatków najważniejszych zachęca, by przyjrzeć się kwestiom ogólniejszym: zarysom wartości istotnych w tekstowych światach interesujących mnie czasopism, modelom drogi życiowej możliwej w tych światach, a przede wszystkim temu, jakie to są światy, jakie są w nich proporcje między naturą i cywilizacją i jak obie te sfery wyglądają.

* * *

Wypada zacząć jednak od pokazania pewnej charakterystycznej cechy sposobu przedstawiania człowieka w interesujących nas próbach. Między tekstami *Płomyka* a *Świata Młodych* istnieje spora różnica miejsc, które zajmują na listach rangowych niesłychanie ważne (jeśli o językowy obraz człowieka chodzi) leksemy: *głowa*, *ręka*, *oko*, *twarz*. Rzecz w tym, że bez częstego użycia słowa *głowa* nie jesteśmy w stanie mówić o ludzkim umyśle, bez leksemu *ręka* rzadko tylko mogą się obejść opisy ludzkiego działania i pracy, bez *oka* – trudno opisać zdobywanie informacji, bez *tworzy* – precyzyjnie powiadamiać o charakterze, moralności, cechach indywidualnych i stanach emocjonalno-mentalnych. Rzadkie używanie tych leksemów utrudnia stosowanie niezbędnej frazeologii. Jak pisać o myśleniu na przykład bez owych: *w głowie świtać*, *ruszyć głową*, *do głowy wpaść*, o poznawaniu bez *na własne oczy zobaczyć*, o działaniu i woli bez *na własną rękę coś zrobić*, *we własne ręce coś brać*, o nastroju człowieka bez *tworzy zmęczonej*,

¹³ Ponadto, pisząc o „idolach”, *Bravo* i *Popcorn* traktują ich jak zwykłych nastolatków, którzy „mieli szczęście”, w żaden sposób nie eksponując umiejętności i talentów potrzebnych do zrobienia kariery na rynku muzycznym, patrz na ten temat: W. Kajtoch: *Fan i idol w Bravo*. O pewnych wzorcach zachowań, [w:] W. Strykowski (red.): *III Międzynarodowa Konferencja Media a Edukacja*, Poznań 2000, s. 145–156.

wesołej etc.¹⁴ Ponadto człowiek nieustannie rękami rusza, na jego twarz i oczy często zwracamy uwagę itd.

W *Płomyku* leksemy te mają bardzo wysokie rangi (*głowa* 5; *ręka* 6; *oko* 3; *twarz* 35), co świadczy o stosowaniu przez to pismo literackich standardów opisu człowieka. *Świat Młodych* tych słów tak nie eksponuje (*ręka* 21; *oko* 25; *głowa* 32; *twarz* 38). Opis bohaterów jego świata wyczerpuje normy – powiedzmy – gazetowe. Natomiast w pismach typu *Bravo*, *Popcorn* itd. leksemy te mają jeszcze niższe rangi, co wskazuje, że pisma te do wiedzy o człowieku odnoszą się z wyjątkowym lekceważeniem. Ich bohaterowie to zwykle albo nastolatki przeżywający dość stereotypowe problemy, albo „szalejący” na scenie „idole”, więc przy tworzeniu charakterystyk nie przydaje się duszoznawcza czy antropologiczna wiedza lub choćby umiejętność opisu człowieka. Łamy pism, których teksty gromadzi próba *B/P/M*, zasiedlają osoby mocno zredukowane w stosunku do poziomu „człowiekoznawstwa” obowiązującego w pozostałych interesujących nas czasopismach.

Czy bardziej, czy mniej kompletnie wyobrażony jest człowiek – powinien jednak w coś wierzyć czy coś cenić. Słownictwo wartości nieczęsto wyrażone jest rzeczownikami (a list rangowych przymiotników na potrzeby tego artykułu nie przygotowano), ponadto często zajmuje ono niższe niż uwzględniane w tym opracowaniu miejsca na listach, niemniej i tak udało się zauważyć odmienności (patrz tabela 4).

Płomyk tym się spośród prezentowanych czasopism wyróżnia, że – mimo iż zarzucano mu kiedyś zbytnią lewicowość¹⁵ – tylko na jego łamach częściej napotykałem słownictwo powiązane z religią, a więc wiążące się ze sferą wartości metafizycznych (A), których wzmożonej frekwencji nie było ani w *Świecie Młodych*, ani w pismach korpusu *B/P/M*. Ponadto lekce sobie waży wartości powiązane z prestiżem (H), które *Świat Młodych* zaczął zauważać, a pisma typu *Popcorn* propagują bardzo usilnie, i który na ich łamach staje się wartością naczelną.

Współcześni czytelnicy pism korpusu *B/P/M* wydają się być zatem usilnie wdrażani do przyszłego uczestnictwa w „wyścigu szczurów”. Ponadto mają być chyba miłymi ludźmi, gdyż w korpusie tym wyróżnia się słownictwo wskazujące na zalety charakteru (B), ale niezbyt skłonny do poświęceń i zupełnie obojętnymi na tradycyjne wartości patriotyczne (D), ważne i dla *Płomyka*, i dla *Świata Młodych*. *Bravo*, *Popcorn*, *Machina* lekceważą też wartości poznawcze (E), istotne dla starszych pism. A w ogóle nieliczne wartości propagują¹⁶.

¹⁴ Dalsze przykłady można znaleźć w każdym większym słowniku języka polskiego, eksponującym frazeologię. Ponadto porównaj: A. Wierzbicka: Rozważania o częściach ciała ludzkiego, [w:] E. Janus (red.): Słownik i semantyka. Definicje semantyczne, Wrocław 1975, s. 91–103; K. Siekierska: Frazeologia związana z rzeczownikiem *głowa*. Rys historyczny, *Prace Filologiczne*, (Warszawa) 1976, t. XXVI, s. 181–199; J. Maćkiewicz: Językowy obraz ciała. Szkice do tematu, Gdańsk 2006.

¹⁵ Zob. A. J. Cieślíkowa: Wielki skandal polityczny *Płomyka*, *Zeszyty Prasoznawcze* 2004, nr 1–2, s. 102–112.

¹⁶ To, że współczesne wielkonakładowe czasopisma młodzieżowe typu *Bravo* stanowią aksjologiczną pustynię, zauważają praktycznie wszyscy badacze nimi zainteresowani. Bibliografie podaje

Tabela 4. Wybrane słownictwo wartości i jego rangi

Wartości	Płomyk	Świat Młodych	Bravo/Popcorn/Machina
A. Religijne	<i>Bóg 38; kościół 59; krzyż 64; dusza 64</i>		
B. Osoby	<i>serce 28; radość 55; wola 69</i>	<i>miłość 33; marzenie 36; serce 43</i>	<i>miłość 19; nadzieja 65</i>
C. Odczuciowe	<i>szczęście 72</i>	<i>szczęście 39; spokój 43</i>	
D. Społeczne	<i>ojczyzna 43; przyjaciel 46; kolega 54; pomoc 55; wolność 68</i>	<i>zasada 24; kultura 32; pomoc 35; patriotka 39; opieka 43; patriotyzm 43</i>	
E. Poznawcze	<i>prawda 68</i>	<i>prawda 37; wiedza 38; umiejętności 42</i>	
F. Witalne	<i>życie 15; siła 37</i>	<i>życie 7</i>	<i>życie 10</i>
G. Estetyczne	<i>sztuka 62; artysta 64; poeta 65</i>	<i>sztuka 29; piękno 33; dzieło 38</i>	<i>artysta 48</i>
H. Prestiż		<i>bohater 36; nagroda 40; gwiazda 44 [osoba]; autorytet 44; bohaterstwo 45</i>	<i>gwiazda 21; przebój 25; nagroda 34; sukces 35; hit 40; kariera 51; bohater 54</i>

Generalnie niewiele jest grup słownictwa aksjologicznego o wysokich rangach wspólnego dla trzech korpusów (B, F, G), sześć grup jest istotnych i dla *Płomyka*, i dla *Świata Młodych* (B, C, D, E, F, G). Pod interesującym nas tu względem korpus *B/P/M* przeciwstawia się pozostałym, które są do siebie dość podobne (różnicują się tylko w zakresie grup A i H, gdzie *SM* bliższy jest *B/P/M*).

* * *

Interesująca nas odmienność w zakresie wysokich rang rzeczowników obrazuje jeszcze trzecią grupę różnic między tekstowymi rzeczywistościami *Płomyka*, *Świata Młodych* oraz współczesnych wielkonakładowych pism młodzieżowych dla fanów muzyki pop. Okazuje się, że nie tylko główne sfery aktywności nastolatków są w tych tekstowych światach inne, nie tylko sfery propagowanych wartości mają mało z sobą wspólnego, ale sama ogólnie rozumiana rzeczywistość bywa zasadniczo odmienna i całkiem co innego jest w stanie młodemu człowiekowi zaproponować w jego „tu i teraz” oraz przyszłości.

Widziane przez pryzmat rzeczowników o wysokich rangach główne sfery rzeczywistości, w której wypada żyć bohaterom tekstów trzech tekstowych korpusów, przedstawia tabela 5.

Od razu narzuca się istotna różnica między światami *P* i *SM* a *B/P/M*. Tekstowe rzeczywistości *Płomyka* i *Świata Młodych* to zmaskulinizowane krainy ludzi dorosłych (rubryka I). Świadczy o tym wysoka ranga rzeczownika *pan*, którego zasadniczo używa się tylko w odniesieniu do dorosłych mężczyzn. W pismach korpusu *B/P/M* młodzież, wbrew życiowym realiom, bez dorosłych nieomal się obywa. To jedna z przesłanek tezy, że współczesne wielkonakładowe czasopisma młodzieżowe zwykły przedstawiać taki świat, jaki może się spodobać przeciętnemu nastolatkowi.

Cóż mu one oferują? Przede wszystkim konsumpcję ulubionych produktów kultury masowej (rubryka III), możliwość skupiania się na swoim *hobby* (o czym także świadczyła wysoka ranga leksemu *fan*), a potem zawodową karierę (rubryka II), która zapewne zagwarantuje mu tak upragniony prestiż. Możliwa obecność *kłopotów* tę wizję tylko uprawdopodobnia. Z wysokich rang leksemów tabeli 1 już wiemy, że istotne w jego życiu są i będą również: życie towarzyskie i miłosne przygody.

Płomyk i *Świat Młodych* radosnej konsumpcji nie obiecywały (III). Pierwszy tylko *chleb*, drugi najwyżej wspominał o rysujących się innych możliwościach. Starły się także młodego człowieka informować o obywatelskich powinnościach (IV) i wskazywać na konieczność pracy w dorosłym życiu, jak również możliwość awansu w ramach struktur rozwijającego się przemysłu. Oba pisma na

w pierwszym tomie rozprawy „Językowe obrazy świata i człowieka w prasie młodzieżowej i alternatywnej” [patrz przypis 9].

Tabela 5. Główne sfery tekstowej rzeczywistości badanych czasopism

Dziedzina	<i>Plomyk</i>	<i>Świat Młodych</i>	<i>Bravo/Popcorn/Machina</i>
I. Demografia	<i>pan 1; człowiek 2; dziecko 6; chłopak 27; pani 31; dziewczyna 59; osoba 61, postać 61; dziewczynka 64; panna 66</i>	<i>człowiek 3; pan 4; dziewczyna 19; chłopiec 20; osoba 24; dziecko 26; młodzież 32; chłopak 34; dziewczę 36; kobieta 40; mężczyzna 43</i>	<i>człowiek 7; dziewczyna 11; chłopak 18; osoba 21; chłopiec 24; dziecko 37; pan 54</i>
II. Droga życiowa	<i>praca 8; robota 42; dyrektor 71; doktor 34</i>	<i>praca 6; zawód 28; dyrektor 35; rozwój 39; kłopot 40; szansa 40; zwycięstwo 42; zwycięzca 43</i>	<i>fan 16; praca 31; problem 32; firma 49; okazja 58</i>
III. Konsumpcja	<i>pieniądz 54; chleb 64</i>	<i>sklep 29; złoty 37; cena 43</i>	<i> płyta 2; album 6; singiel 34; krążek 60; złoty 41; nowość 50</i>
IV. Polityka	<i>kraj 19; naród 56; żołnierz 57; wojsko 61; lud 60; wojna 62; rozkaz 63; bój 69; bitwa 70; komendant 72</i>	<i>kraj 12; państwo 33; wojna 37; partia 40; społeczeństwo 40; władza 43</i>	<i>kraj 71</i>
V. Przemysł	<i>inżynier 25; maszyna 43; fabryka 54; górnik 58; węgiel 60; robotnik 68; kopalnia 72</i>	<i>zakład [produkcyjny] 35; produkcja 37; węgiel 39; elektrownia 40; maszyna 43</i>	
VI. Cywilizacja	<i>miasto 12; ulica 50; pociąg 66</i>	<i>samochód 11; miasto 13; ulica 18; pojazd 40; kierowca 44</i>	<i>miasto 71</i>
	<i>wieś 26; chata 55; dwór 59; wioska 72; domek 72; miasteczko 72</i>	<i>wieś 18</i>	

VII. Przyroda	woda 20; ziemia [grunt] 24; las 27; drzewo 33; rzeka 34; słońce 41; pole 48; kwiat 49; wiatr 52; skąta 64; leszczycy 66; trawa 70	woda 20; las 23; jezioro 31; deszcz 31; słońce 35; teren 36; drzewo 37; kwiat 38; wiatr 39; góra 41, liść 41; rzeka 45	
	zwierzę 30; niedźwiedź 56; koń 59; ptak 61; kot 64; ryba 69; mysz 70; zwierzę 72; owad 72	ryba 31; ptak 34; sikora 34	
VIII. Podróże	świat 11; noga 17; droga 18; morze 23; wódz 35; okręt 39; marynarz 41; ziemia [kraja] 42; but 44; załoga 44; łódź 45; Murzyn 52; port 52; fala 55; szypier 55; pokład 57; podróż 62; ład 62; ocean 67; kuk 69; majtek 71; mapa 71	świat 8; przygoda 14; droga 21; galaktyka 24; statek 31; ziemia 35; noga 38; pustynia 43	
IX. Baśń	król 57; rycerz 60; szewc 61; smok 63; szewczyk 65; królowa 71; zamek 71		

rozwijającą się gospodarkę zwracały dużą uwagę (rubryka V), a *Płomyk* chyba darzył sferę produkcji i techniki zgoła wyjątkową estymą, jeśli brać pod uwagę umiarkowany stopień uprzemysłowienia II RP.

Płomyk zdawał sobie przy tym sprawę z tego, że rzeczywistość polska dzieli się na dwa światy: wieś i miasto (VI). W tekstowej rzeczywistości *Świata Młodych* podział ten jest mniej widoczny, natomiast tekstowa rzeczywistość korpusu *B/P/M* eksponuje miejskość i tylko ją, przy czym do tego stopnia, że pisma tego korpusu w zasadzie nieomal nie widzą świata przyrody. *Płomyk* bardzo ją eksponował. Można się domyślać, że kontakt ze światem przyrody (VII) był istotnym elementem wychowawczej strategii pisma. Przyroda istotna była także dla *Świata Młodych*, przy czym był to kontakt już raczej z przyrodą nieożywioną. Różnice w tekstowych rzeczywistościach obu pism odbijają – jak sądzę – rzeczywiste odmienności w polskiej przyrodzie lat 30. i 70. XX wieku. Coraz mniej gatunków zwierząt uczestniczy w życiu Polaków.

Pozostaje jeszcze interpretacja różnic w rubrykach VII i VIII. Otóż jestem zdania, że tekstowe rzeczywistości *Płomyka* i *Świata Młodych*, nie obiecując młodym Polakom zbyt wielu życiowych przyjemności, jednak jakieś wytchnienie od prozy życia im proponowały, a mianowicie obcowanie ze światem przyrody i dalekie podróże. Przy czym rzeczywistość *Płomyka* bardziej intensywnie, a *Świata Młodych* – mniej. *Płomyk* oferował jeszcze wędrówki w świat baśni (IX), ale chyba dlatego, że brał pod uwagę szerszą wiekowo grupę czytelników.

* * *

Podsumujmy wyniki. Otóż uproszcmy rozważania i założmy, że w danym korpusie interesuje nas tylko wystąpienie lub brak wystąpienia (spośród rzeczowników o wysokich rangach) leksemów obsługujących którąś z 31 kategorii i podkategorii tematycznych, wyróżnionych w tabelach 3, 4, 5, czyli uznajmy, że po pierwsze nie bierzemy pod uwagę, iż dane kategorie mogą być obsługiwane z mniejszą lub większą intensywnością, w zależności od tego, ile rzeczowników o wysokich rangach można im przyporządkować i jak wysokie mają te rangi; a po drugie, że wszystkie kategorie i podkategorie są tak samo ważne.

A zatem, na 31 istotnych (bo obsługiwanych przez rzeczowniki o wysokich rangach) tematów 14 występowało zarówno w *Płomyku*, jak i w *Świecie Młodych* oraz w korpusie tekstów *Bravo/Popcornu/Machiny*. Wyłącznie w *SM* występowały dwa tematy, tylko w *P* także dwa, tylko w *B/P/M* – jeden. Ponadto jeden temat wystąpił jednocześnie tylko w korpusach *SM* i *P/B/M* (a nie wystąpił w *P*), natomiast jednocześnie w *P* i *SM* wystąpiło (a nie wystąpiło w *P/B/M*) – aż 14 tematów, czyli prawie połowa.

Licząc inaczej: na 31 wypadków wystąpienia danej tematyki – ***Płomyk* i *Świat Młodych* miały do niej podobny (choćby to było podobieństwo minimalne) stosunek w 25 wypadkach, a diametralnie różny – w 6.** Natomiast *Świat Mł-*

dych i Bravo/Popcorn/Machina przejawiały jakieś podobieństwa w 19 wypadkach, a diametralne różnice – w 12.

Wygląda więc na to, że w najogólniejszym sensie, tj. pod względem możliwości wystąpienia lub niewystąpienia danych tematów, podobieństwo między *Płomykiem* a *Światem Młodych* występuje wyraźnie częściej niż jego brak, a podobieństwo między *Światem Młodych* a pismami typu *Bravo* i *Popcorn*, choć istnieje, jest wyraźnie mniejsze. Dodajmy, że **możliwość choć trochę podobnego ujęcia danej tematyki w wypadku *Płomyka* i pism korpusu B/P/M występuje tylko w 17 wypadkach, a diametralna różnica – w 15.**

A zatem widzimy pewną linię rozwojową: kolejne korpusy coraz mniej przypominają tematycznie teksty *Płomyka*, o ile jednak w okresie 1936–1976 (*P – SM*) wspólnota przeważa nad różnicami, o tyle w okresie 1976–1996 (*SM – B/P/M*) wspólnota – choć nadal istnieje – zaznacza się słabiej. Nasuwa się więc wniosek, że – przynajmniej pod względem kultuwowania określonych wychowawczych strategii pism młodzieżowych – okres II RP bardziej zbliżony był do okresu PRL niż okres III RP do PRL. A zatem główny okres przełomu w zaznaczającej się ewolucji tychże strategii należy dostrzec nie w 1944, a w 1990 roku.

Wynika stąd, że pod względem pedagogicznym (a jeżeli pedagogicznym, to i może pod innymi) PRL był dość podobny do II RP, a III RP nie tyle nawiązała do przedwojennych tradycji suwerennej Rzeczypospolitej, ile przyniosła coś całkiem nowego...

Sprawdzenie tej narzucającej się hipotezy wymagałoby oczywiście o wiele dokładniejszych badań, innej konstrukcji korpusów i innych sposobów liczenia. Dlatego nazwałem ten artykuł „projektem studium”. Zadaniem tego tekstu było tylko pokazanie, że problem istnieje i jest na tyle poważny, że warto podjąć dalsze poszukiwania.

Dodatek

Tabela 6. Porównanie pozycji 51–72 na listach rangowych rzeczowników dwóch korpusów

R.	<i>Płomyk</i>	<i>Bravo/Popcorn</i>	R.	<i>Płomyk</i>	<i>Bravo/Popcorn/Machina</i>
51	<i>ogień</i>	<i>kariera, kobieta</i>	62	<i>brat, krok, kolor, ład, mama, podróż, sztuka, tłum, wojna</i>	<i>aktor, ojciec</i>
52	<i>Murzyn, port, wiatr</i>	<i>słowo, ulica</i>	63	<i>łza, rozkaz, smok, strach, walka, wieczór</i>	<i>redakcja, telefon, temat, trasa</i>
53	<i>okno</i>	<i>DJ, początek</i>	64	<i>artysta, chleb, dusza, dziewczynka, kot, krzyż, ogród, skała</i>	<i>postać, powód</i>

R.	<i>Płomyk</i>	<i>Bravo/Popcorn</i>	R.	<i>Płomyk</i>	<i>Bravo/Popcorn/ Machina</i>
54	<i>grupa, fabryka, kolega, miesiąc, pieniądz</i>	<i>bohater, pan</i>	65	<i>czytelnik, izba, kilometr, liść, myśl, okolica, piosenka, rano, sposób, szewczyk, wzrok</i>	<i>nadzieja</i>
55	<i>chata, drzwi, fala, nos, pomoc, radość, syn, szyper</i>	<i>historia [ciąg wydarzeń]</i>	66	<i>baba, bajka, historia, krew, leśniczy, list, mrówka, wierzpięta, panna, pierś/piersi, pociąg</i>	<i>nagranie [utwór muz.]</i>
56	<i>dół, naród, niedźwiedź</i>	<i>część</i>	67	<i>centymetr, gatunek, km², ocean, południe [dnia], stół, tratwa, wiosna</i>	<i>kawałek [utwór muz.], rodzina</i>
57	<i>król, pokład, ramię, siostra, uczeń, żołnierz</i>	<i>tydzień</i>	68	<i>kamień, poeta, pas [kształt], prawda, robotnik, strój, szereg, ściana, wolność, wózek</i>	<i>występ</i>
58	<i>część, górnik, łóżko, podwórze, puszcza, rysunek, zima</i>	<i>okazja</i>	69	<i>bawełna, bok [kierunek], bój, czasy, kuk, niebo, ryba, wola</i>	<i>kino, konkurs</i>
59	<i>dwór, dziewczyna, koń, kościół</i>	<i>mama, wersja</i>	70	<i>bitwa, ból, broń, cisza, garnek, jesień, mysz, papier, trawa</i>	<i>czytelnik, spotkanie</i>
60	<i>dym, listopad, lud, powietrze, rycerz, węgiel, ząb</i>	<i>krążek</i>	71	<i>dyrektor, litera, wioska, zamek, światło, mapa, październik, królowa, majtek</i>	<i>dziś, kolega, koleżanka, kraj, miasto</i>
61	<i>mieszkaniec, osoba, postać, powierzchnia, pól, ptak, sen, szewc, wojsko</i>	<i>głos</i>	72	<i>komendant, szczęście, domek, miasteczko, milczenie, kopalnia, widownia, szarada, zwierz, owad, wypadek, środek [centrum]</i>	<i>imię, plan, uwaga [nakierowanie myśli i emocji]</i>

Key words: content analysis, Polish magazines for teenagers

SUMMARY

Wojciech Kajtoch: PŁOMYK (FLAME) VS. MODERN MAGAZINES. THE SKETCH OF A CONTENT ANALYSIS STUDY

In this article, the author compares rank-ordered lists of nouns derived from three text corpora: from YA weekly *Płomyk (Flame)*; six issues from the mid-1930s), from *Świat Młodych (Youth's World)*; six issues from the mid-1970s) and from modern YA magazines such as *Bravo* or *Popcorn*. Analysing these lists, one comes to a conclusion that, taking into consideration the main themes as well as presented values, family model and life ideals, a periodical from the mid-1970s is more similar to prewar *Płomyk* than to contemporary magazines for teenagers. Given this, the author states that educational strategies in the Communist and prewar times were much alike, whereas the strategies characteristic for the present era are totally different. The accuracy of this hypothesis should be verified in a more detailed research.

